

NEKE PRIMEDBE NA NACRT ZAKONA O BRAKU SOCIJALISTIČKE REPUBLIKE SRBIJE

Opšte napomene

Radna grupa komisije za kodifikaciju porodičnog zakonodavstva Socijalističke Republike Srbije formirana pri Sekretarijatu za pravosuđe, izradila je nedavno Nacrt zakona o braku koji se odnosi na uže područje Srbije. Prema obrazloženju, koje je podneto uz Nacrt zakona, radna grupa je bila suočena sa potrebom što bržeg donošenja republičkih propisa iz domena porodičnih odnosa nakon prestanka važnosti, donošenjem ustavnih amandmana, saveznih zakona iz ove oblasti. Zbog toga je radna grupa podelila svoj rad na kodifikaciji republičkog porodičnog zakonodavstva u dve faze: u prvoj, koja je urgentna, treba doneti zasebne (odvojene) propise iz svih domena porodičnih odnosa. U drugoj fazi, međutim, pristupilo bi se unifikaciji postojećih propisa u jedinstven Kodeks o porodici Socijalističke Republike Srbije za njeno uže područje.

U prvoj fazi, koja je u toku, rad na izradi pojedinih propisa, po svemu sudeći, neće nositi obeležje mehaničkog preuzimanja sistemskih rešenja i načelnih stavova iz do sada važećih saveznih zakona iz domena porodičnih odnosa. Time se otvara dobro trasiran put za drugu fazu u izradi Porodičnog kodeksa, koja će biti završna ne samo u tehničkom već i suštinskom pristupu republičkim institucijama porodičnog prava.

Pri izradi porodičnih propisa, radna grupa je, u prvoj fazi, koristila materijal i zaključke sa Savetovanja o kodifikaciji porodičnog zakonodavstva na saveznom nivou koje je održano na Bledu 1970. godine, a u kojima se, sa punim pravom, ističe da smo do sada imali sasvim dobro zakonodavstvo o braku i porodici i da nova kodifikacija ne treba da polazi od potpune negacije postavki i principa na kojima se to zakonodavstvo zasnivalo.

Pa ipak, nije teško konstatovati, da je radna grupa, uz svo poštovanje koje je imala prema postojećim institucijama porodičnog zakonodavstva, učinila pokušaj da Socijalističkoj Republici Srbiji pruži, po svom uverenju, i nešto bolje propise od onih koje smo imali u saveznom domenu. U tom smislu, ovaj kraći napis i ima za cilj da zainteresovanoj javnosti pruži jedan sumaran osvrt na Nacrt zakona o braku koji je u okviru prve faze izradila radna grupa za kodifikaciju porodičnog zakonodavstva.

1. Pojam braka

U uvodnom odeljku Nacrta zakona o braku u čl. 1 daje se definicija institucije braka. Iako je dosta rašireno mišljenje da se problemom definicija, zbog njenih dobrih i negativnih strana, treba da bavi isključivo pravna doktrina a ne i zakonodavac prilikom izrade zakonskog teksta, treba istaći, da bar kad je reč o pojmu braka, ta praksa nije uvek prisutna. Tako, još u Justinijanovoj kodifikaciji, pa i u savremenim Kodeksima, nailazimo na različite pokušaje da se odredi pojam braka.

Do sada poznate zakonske definicije insistirale su, uglavnom, na pravnom određivanju institucije braka. Kao sastavni element pravne konstrukcije braka obično se ističu momenti vezani za različitost polova, zajednicu života i prisutnu formu. U drugim definicijama mogu se приметiti i momenti koji priznaju značaj komponenti saglasnosti volja za kreaciju bračne zajednice, kao i postupak koji insistira na unošenju realističkog cilja braka u sam osnov njene pravne egzistencije. Malo je zakonskih tekstova, bez verskih (konfesionalnih) obeležja, koji insistiraju na emocionalnoj, psihološkoj, pa i etičkoj dimenziji bračne zajednice. Takav je slučaj sa Srpskim građanskim zakonikom koji je u braku video »zajednicu između dva lica raznoga pola koja izjavljuju da će nerazlučno živeti zavetujući, se na vekovečitu ljubav i nenarušivu vernost«. Mnogi pravnici su ovu i druge slične definicije kritikovali osporavajući im pravnu vrednost i praktičnu upotrebljivost. Po njima, definicija braka, koja ima pravne pretenzije, ne sme biti opterećena romantičnim primesama. Takva definicija, sa prevashodno emocionalnim pretenzijama, objektivno postaje deklarativna, a po svojoj normativnoj funkciji neprimenljiva. Zbog toga, zakonski tekst treba rasteretiti svih metaforičnih suptilnosti i suviše simbolike koji stvaraju iluziju o jednom odnosu, umesto da se tom odnosu priđe kao realnom odrazu jednog pravnog stanja u kome se bračni drugovi nalaze.

Treba se podsetiti da su i protagonisti konfesionalnog braka od uvek isticali da se građansko, odnosno laičko zakonodavstvo ne smatra pozvanim da utiče na stvaranje definicije braka naslanjanjem na kategorije koje imaju psihološki smisao i etički značaj. Domen ljubavi, socijalne plemenitosti i svega onoga što ulazi u neodređen sastav ljudske introspektivnosti spada u nadležnost religije, jer se humanost, osećajnost i etičke vrline kao subjektivne i društvene vrednosti ne mogu normirati niti formulisati racionalnim sredstvima, već se jedino mogu intuitivno prihvatiti i preživeti u gotovo neuhvatljivim nijansama složene emocionalne sfere. Zbog toga se građansko zakonodavstvo ne može baviti problemima braka, jer je brak bez ljubavi negacija njegove suštine, a na toj negaciji se i gradi pravna definicija braka. Na ovaj način pravnici indirektno priznaju svoju nekompetentnost za uređivanje odnosa u bračnoj zajednici.

O vrednosti ljubavi za nastanak i trajanje bračne zajednice ne treba posebno govoriti. U nastojanju da se dekomercijaliziraju motivi za stupanje u bračne odnose i Engels je svojevremeno isticao da je opravdan samo onaj brak koji se zasniva na ljubavi. U prvim danima Sovjetske Republike brak se tretirao kao zajednica emocionalnih

zahteva i afekcionih potreba, a ne kao institucija pravno formulisanih materijalnih interesa. Hipokrizija raskošne i spektakularne religiozne forme braka, kojom se vešto prikriva stvarna negacija humane dimenzije u odnosima bračnih drugova, zahtevala je radikalnu promenu napuštanjem bračne celebracije i isticanjem faktičkih, realnih, emocionalnih odnosa kao primarnih i jedino egzistentnih.

Osnovni zakon o braku iz 1946 godine, kao što je poznato, definisao je brak lapidarnom formulacijom ističući isključivo socijalne vrednosti i biološke karakteristike koje određuju njegovu pravnu fizionomiju. To je ona poznata definicija po kojoj je »brak zakonom uređena zajednica života muškarca i žene«. U krugovima pravnika ova definicija je uglavnom bila dobro primljena. Međutim, u poslednje vreme sve se češće čuju primedbe, iz šire javnosti, da nam je forma za zaključenje braka krajnje uprošćena, iako i sami dosta često podvlačimo da je svečani elemenat forme od vrlo ozbiljnog značaja za sticanje društvenog prestiža i ugleda laičkog braka. Prema jednoj ne-proverenoj statistici, sklapanje braka traje dosta kratko (oko četiri minuta), a od ukupnih reči koje se pritom izgovaraju nijednom se ne čuje reč ljubav, iako ona zrači iz svakog pokreta, izraza i pogleda budućih bračnih drugova. U svečanoj sali, koja je ispunjena svečanim raspoloženjem verenika i prisutne javnosti, odjekuju ili se jedva čuju reči odbornika o ravnopravnosti bračnih drugova, o obavezi vernosti, o izboru domicila i zanimanja, o odnosima bračnih drugova prema njihovoj posebnoj i zajedničkoj imovini i o načinu njihove odgovornosti za dugove koje zasnuju za tekuće potrebe bračnog domaćinstva. Ove reči, gotovo konvencionalno izgovorene, očito odudaraju svojom suvoparnošću, odsustvom emocionalne lepote, rutinskom poslovnošću, kao i hladnom, bezosečajnom monotonijom, od izuzetnog i svečanog raspoloženja u kome se nalaze budući bračni drugovi. Nekoliko toplih reči koje bi bile upućene ne samo racionalnoj, poslovnoj, da ne kažemo praktičnoj strani bračnog života, već i njegovoj osećajnoj strani, nameću se kao neophodne za stvaranje atmosfere svečanog trenutka u kome se brak sklapa. Imajući u vidu ove momente, koji nameću potrebu za izmenom odnosa prema aktu zaključenja braka, u uvodnom delu Nacrta, brak se definiše kao: »zakonom uređena zajednica života muškaraca i žene zasnovana na obostranoj ljubavi, poštovanju, razumevanju i poverenju, kao i na nesebičnoj međusobnoj pomoći«. Prema tome, nije teško izvući zaključak da se u Nacrtu zakona o braku daje proširena definicija braka koja je izgrađena na polaznim pravnim pretpostavkama stare definicije, sa etičkim, odnosno emocionalnim dopunama koje daju instituciji braka jednu novu, psihološku dimenziju koja njoj nije tuđa. No, treba primetiti, da je ova definicija naišla na izvesno nerazumevanje, pa i prilično energiran otpor prilikom njenog načelnog razmatranja u samoj komisiji za kodifikaciju porodičnog zakonodavstva. Zbog toga, mislimo, da će objektivno predstavljati vrlo ozbiljan propust ako se dopusti da prevlada težnja ka vraćanju na staru, čisto pravnu definiciju braka.

Međutim, ako ne delimo mišljenje kritičara zakonske definicije braka koja je data u Nacrtu, jer od karaktera njene definicije u mno-

gome zavisi i sadržaj svečanog trenutka u kome se brak sklapa, treba primetiti da postoji izvesna kolizija između zakonske definicije braka, u kojoj se ističe da je »brak zakonom uređena zajednica života«, i uslova za zaključenje punovažnog braka. Naime, u čl. 3 Nacrta zakona o braku, za razliku od starog teksta, ističe se da je za postojanje braka potrebno »da su dva lica različitog pola izjavila pred nadležnim organom saglasnost da stupe u brak«. Iz ovakvog pristupa uslovima za zaključenje punovažnog braka, nije teško izvući zaključak da novi tekst, za razliku od starog, ne sadrži formulaciju da se brak sklapa »na način predviđen u zakonu«. Na ovaj način postoji očigledna neusklađenost između zakonske definicije braka, koja brak određuje kao zakonom uređenu zajednicu života dva bića različitog pola, i uslova za punovažnost braka u kome se ta zakonska pretpostavka posebno ne ističe. Ako zanemarimo posledice koje iz ovakve formulacije uslova za punovažnost i same egzistencije braka mogu proizaći, ostaje kao nepobitno da se elementi forme, kao uslovi za postojanje braka, ne mogu odvojiti od same definicije braka kao pravne institucije koja se razlikuje od konkubinata po zakonskim elementima forme. Ta neusklađenost u svakom slučaju mora biti uklonjena, jer se ne može pomiriti sa elementarnim zahtevima o respektovanju pravne logike prilikom formulisanja pojedinih institucija. Uzgred budi rečeno ne smatramo oportunistički umanjivati značaj forme u kojoj se brak sklapa da bi se očuvala bračna zajednica, ako svi zahtevi forme nisu bili poštovani. Razgraničenje, i to precizno i tačno prilikom posmatranja više institucija koje su po mnogo čemu slične, predstavlja osnovnu karakteristiku same metodologije pravnog rezonovanja u svim okolnostima. Ona je prisutna ne samo prilikom tumačenja prava i teorijske razrade pravnih institucija, već i u trenutku rada na kodifikaciji normativnih akata.

2. Veridba

Kao što je poznato, ustanova veridbe u Nacrtu osnovnog zakona o braku iz 1946 godine bila je izričito normirana (čl. 13 i čl. 14). Nakon neopravdanog raskida veridbe, pravo na naknadu materijalne i moralne štete priznaje se vereniku, odnosno njegovim roditeljima ako su imali izdataka oko veridbene svečanosti i pripreme bračne zajednice. Pravo na obeštećenje vezivao se za krivicu za raskid veridbe. Istovremeno, verenicima se priznaje pravo i na povraćaj učinjenih poklona po principima o neosnovanom obogaćenju s obzirom na osnov koji se nije ostvario. Ove odredbe iz Nacrta bile su, sa izvesnim modifikacijama, preuzete iz mnogih kodifikacija sveta koje su se u ovom pogledu naslanjale na tradicije rimskog prava.

Nasuprot ovim rešenjima u sovjetskom pravu toga vremena, ustanova veridbe nije bila poznata. Uslovi za sklapanje braka u Kodeksu o porodici bili su dati u krajnje uprošćenoj formi sa tendencijom stvaranja kriterija za što brže, lakše i jednostavnije stupanje u brak.

Imajući u vidu ovakvo stanje u uporednom zakonodavstvu u pogledu ustanove veridbe, poslanici u našoj Narodnoj skupštini nisu

prihvatili tezu o veridbi koja je bila izneta u Nacrtu osnovnog zakona o braku. Nekima od njih je verovatno izgledalo da ustanova veridbe nosi u sebi i izvesna verska (konfesionalna) obeležja, pa im je kao takva bila neprihvatljiva za naše bračno pravo. Zbog toga su odredbe čl. 13. i čl. 14. Nacrta, koje se odnose na ustanovu veridbe, uklonjene iz teksta Osnovnog zakona o braku.

Stupanjem na snagu saveznih propisa o bračnim odnosima, rasprava o ustanovi veridbe nije time prestala. Naprotiv, polemika u pravnoj teoriji kao da se tek tada rasplamsala. Kreatori Nacrta osnovnog zakona o braku, koji su uzgred budi rečeno, predstavljali najpoznatija imena u našoj nauci građanskog i porodičnog prava, nisu pasivno i mirno primili odbacivanje ustanove veridbe za koju su se u Nacrtu zalagali. U raspravama koje su se u to vreme javljale¹⁾ isticali su da je pogrešno tvrđenje da ustanova veridbe nosi u sebi verska obeležja. Veridba još od rimskog prava pa do naših dana predstavlja institut koji prethodi zaključenju braka sa isključivim ciljem da se što bolje i potpunije pripremi bračna zajednica. Život u braku nije ni malo jednostavan. Brak nije samo pravna, materijalna, etička, već i psihološka i seksualna zajednica što je čini višedimenzionalnom institucijom. Ako se tome doda i činjenica da se u braku rađaju deca, odnosno da brak predstavlja legalnu osnovu za nastanak porodice, onda nije teško sagledati svu složenost i ozbiljnost socijalne problematike koja je prisutna u ovoj ustanovi. Istovremeno, u svakodnevnom životu akt zaključenja braka, ili tačnije rečeno, proces pripremanja za bračnu zajednicu je krajnje improvizovan ili se uopšte ne vrši. Svako smatra da je sazrevanjem svoje biološke kao i intelektualne konstitucije predodređen za bračnu zajednicu, te su pripreme za brak izvršene u samoj njegovoj prirodi, a ne u socijalnim pretpostavkama stabilne osnovne bračne zajednice. Zbog toga se ustanova veridbe, pored ostalog, javlja kao pravno organizovana priprema za sklapanje braka u čijim okvirima budući bračni drugovi mogu sagledati individualne pa i društvene uslove koji dobrim delom određuju pretpostavke jedne usklađene i stabilne bračne zajednice. U brak ne treba ulaziti bez dovoljno razmišljanja. Žurba je najveći protivnik budućih bračnih drugova. Emocionalna egzaltacija, kao prirodna psihološka pretpostavka stanja u kome se budući bračni drugovi nalaze, istovremeno je i potencijalna opasnost za trajnost bračne zajednice, jer svojom fascinantnošću ometa prisustvo kritičkog suda o kompletnim vrednostima izabranog bračnog druga, i o oceni intenziteta, odnosno istrajnosti svojih sopstvenih osećanja. U tom smislu ustanova veridbe, samim svojim prisustvom u kome je involviran i vremenski kriterijum, daje objektivne mogućnosti budućim bračnim drugovima da sagledaju iz svih uglova i racionalnu dimenziju zajednice života, koju imaju nameru da uspostave. Ako veridba ima ovakvu društvenu misiju, ističu njeni protagonisti, nije teško konstatovati da je ona lišena bilo kakvog religioznog sadržaja. Šta više, njene racionalne karakteristike rečito govore o njenoj visokoj ulozi prilikom stvaranja potrebnih preduslo-

1) Da pomenemo samo: dr Mihailo Konstantinović, Pravna dejstva veridbe, Anali Pravnog fakulteta, Beograd br. 3 iz 1954 god.

va za sklapanje bračne zajednice koja odgovara potrebama našeg savremenog društva. Zbog toga, uklanjanje izričitih odredaba o veridbi iz Osnovnog zakona o braku ne treba shvatiti kao odbacivanje ili potpuno napuštanje ove korisne društvene institucije, već kao određivanje metodološki drukčijeg pristupa njenim socijalnim i pravnim pretpostavkama. Pravne posledice raskida veridbe rešavaju se naslanjanjem na principe oštetnog prava i načela o neosnovanom obogaćenju iz građanskog zakonodavstva, te ponavljanje ovih principa i u Osnovnom zakonu o braku objektivno unosi elemente pravne tautologije koji se protive zahtevima jedne dobre kodifikacije. Na ovakav pristup ovoj problematici nailazimo i u francuskom pravu u kome sudovi primenjuju opšte principe građanskog prava nakon raskida veridbe iako Francuski građanski zakon nije izričito predvideo porodičnopravne propise o pravnom dejstvu raskida veridbe. Zbog toga, nema smetnji da se na ovakav ili sličan način raspravljaju pravni odnosi i u našem pravu nakon prestanka veridbe raskidom.

Po drugim autorima²⁾, koji su prilikom izrade Nacrta osnovnog zakona o braku u istoj meri zastupali tezu o potrebi prihvatanja ustanove veridbe u našem pravu, uklanjanje odredaba o veridbi iz Osnovnog zakona o braku treba primiti ne kao njeno definitivno napuštanje, već kao potrebu da se normiranje ustanove veridbe iz savezne kompetencije prenese na republičko zakonodavstvo. Na ovaj način došle bi do izražaja u većoj meri osobenosti nacionalne, istorijske i druge prirode koje su prisutne i u ovom domenu.

Podeljenost shvatanja u našoj pravnoj teoriji nužno je morala imati svog odraza i na stav naše sudske prakse. Različite odluke sudova iz ove oblasti unosile su pravnu nesigurnost prilikom određivanja obima subjektivnih prava građana nakon raskida veridbe. U kontekstu ovakvih praktičnih i idejnih kretanja intervencija Vrhovnog suda Jugoslavije nametala se kao nužna. Prema Uputstvu koje je ovaj sud izdao o načinu rešavanja sporova nakon raskida veridbe, u našem zakonodavstvu veridba nije prihvaćena kao pravna ustanova. Zbog toga, ako se veridba u nekim krajevima praktikuje pod uticajem zastarelih običajnih normi, onda nastale odnose ne treba tretirati kao pravne odnose već isključivo kao društvenu pojavu koja ostaje izvan domena pravnog regulisanja. Konzekventno ovoj načelnoj odluci raskid veridbe ne povlači za sobom pravo na naknadu štete. Troškovi koji su učinjeni povodom veridbene svečanosti i pripreme za sklapanje braka, padaju na teret verenika koji je te troškove imao. Izuzetno od ovih postavki pravo na naknadu štete u slučaju raskida veridbe, priznaje se prema vereniku koji nije imao nameru da zaključi brak. U ovakvom slučaju verenik koji je raskinuo veridbu išao je zatim da drugoj strani u veridbenom odnosu nanese štetu koristeći običaj sklapanja veridbe samo kao povod za svoj štetni čin. Zbog toga se pravo na naknadu štete, u ovom slučaju, izvodi ne iz činjenice neopravdanog raskida veridbe, već iz namere verenika, koja je bila prisutna pre sklapanja veridbe, da se drugom vereniku nanese šteta. Međutim, ovakav postupak podvodi se pod opšte uslove predviđene građanskim pravom za nastanak

²⁾ Među ovima treba posebno pomenuti prof. dr Mehmeda Begovića.

prava na obeštećenje. Istovremeno, svi pokloni koji su učinjeni povodom zaključenja veridbe i očekivanog braka imaju se vratiti, jer se kod poklonoprimitca nalaze bez pravnog osnova, s, obzirom da se kauza pravnog posla nije ostvarila. Primena principa o nastanku prava na revokaciju, koja se izvlači iz pravila o neosnovanom obogaćenju, logična je posledica nastalih odnosa, a nije rezultat činjenice da je veridba raskinuta. Na taj način pravo na naknadu štete i povraćaj poklona izvodi se iz opštih principa građanskog prava, a ne iz porodičnopravnih propisa o neopravdanom raskidu veridbe.

Kad je reč o stavu Vrhovnog suda Jugoslavije o načinu rešavanja sporova nakon raskida veridbe, treba istaći, da je učinjena opravdana primedba o protivrečnim, nedoslednim i nedovoljno, jasnim koncepcijama koje Vrhovni sud zastupa u ovom svom Uputstvu. Iako je Vrhovni sud direktno odbacio ustanovu veridbe, indirektnim putem vratio je veridbu u naše porodično pravo. Stav koje je izneo, sem neznatnih modifikacija, predstavlja preuzimanje pozicija koje su u ovom pogledu prisutne u francuskom pravu. Zbog toga, rigorozno gledajući, Vrhovni sud Jugoslavije daje određeni pravni značaj ustanovi veridbe i njenom raskidu.

Prilikom rada savezne komisije za kodifikaciju porodičnog zakonodavstva, mogao se konstatovati vrlo snažan pritisak da se ustanova veridbe ne obuhvati u novom Porodičnom kodeksu. Tim povodom uporno se isticalo da veridba predstavlja preživelu ustanovu, da ometa zaključenje braka, da utiče na slobodu odlučivanja prilikom ulaska u bračnu zajednicu, da se u gradovima običaj sklapanja veridbe odavno ne praktikuje i da je jedino prisutna u nekim seoskim sredinama. Moglo se čuti i mišljenje da veridba ne predstavlja ustanovu socijalističkog prava jer nije prihvaćena u zakonodavstvima socijalističkih zemalja.

Da bi se ispitalo i proverilo raspoloženje javnog mnjenja, savezna komisija za kodifikaciju porodičnog zakonodavstva anketirala je republike o potrebi, odnosno neoportunisti pravnog normiranja ustanove veridbe. Na iznenađenje mnogih, koji se u pravnoj teoriji bliže bave problemima veridbe, rezultati ankete su otkrili da većina republika smatra potrebnim da se pravno regulišu ustanova veridbe u našem zakonodavstvu. Jedino su Socijalistička Republika Hrvatska i Socijalistička Republika Slovenija dale negativan odgovor uz ne sasvim ubedljivu većinu anketiranih foruma. Iz ovog rezultira da se veridba ne smatra u našoj sredini za preživelu seosku ustanovu koju treba potpuno odbaciti, već naprotiv, da joj treba dati odgovarajući tretman u našem zakonodavstvu u sklopu kompleksnog sistema zaključenja braka. Osim toga, treba naglasiti, da je sasvim proizvoljno tvrđenje da veridba ne predstavlja ustanovu socijalističkog prava. Porodični zakonik Demokratske Republike Nemačke u čl. 5 st. 3 izričito normira ustanovu veridbe dajući joj socijalnopedagoško značenje za sam momenat zaključenja braka. I u sovjetskom pravu brak se ne može zaključiti pre isteka trideset dana od momenta podnošenja zahteva za sklapanje braka. Na ovaj način uvodi se obavezna veridba sa određenom minimalnom granicom njenog trajanja. Time se postiže i naj-

važniji cilj veridbe, koji leži u osnovi njene prirode, da se pravno organizuje priprema za zaključenje braka.

Polazeći od ovih saznanja o raspoloženju javnog mnjenja u pogledu potrebe pravnog regulisanja ustanove veridbe u Socijalističkoj Republici Srbiji, zatim od stanja u zakonodavstvu socijalističkih zemalja koje u sve većoj meri preuzimaju ustanovu veridbe, i najzad od stava Vrhovnog suda Jugoslavije koji veridbu indirektno prihvata, Nacrt zakona o braku izričito normira ustanovu veridbe. Istina, on to čini dosta uzdržano, sa puno skepse, nekako oprezno kao da se plaši uticaja nedavne prošlosti, iako ona ne izražava stvarno raspoloženje javnosti u odnosu na ustanovu veridbe. Inače, pravne posledice raskida veridbe normiraju se u duhu francuskog prava iako se u svemu ne prihvata koncepcija koja je u tom zakonodavstvu prisutna. Tako se pravne posledice raskida veridbe u pogledu zahteva za naknadu štete, rešavaju naslanjanjem na opšte principe oštetnog prava. Da bi se oštetni zahtev mogao istaći pored štete, uzročne veze, protivpravnog akta i subjekta obeštećenja, treba utvrditi i krivicu na strani štetnika ako se njegova odgovornost zasniva na subjektivnom kriterijumu. Krivica u slučajju raskida veridbe vezuje se za njen neopravdan raskid, čime se vraćamo na klasične principe porodičnog prava koji normiraju slučaj jednostranog raskida veridbe. Zbog toga nam se čini da je daleko adekvatnije, ako već insistiramo na pravnim posledicama raskida veridbe, prihvatiti tekst iz Nacrta osnovnog zakona o braku iz 1946 godine koji je u tom pogledu bio ne samo direktniji, već i daleko jasniji. Ovako ustanova veridbe, koju smo pravno prihvatili, ostaje nerazrađena i konceptijski nedovršena, što objektivno može stvarati teškoće sudovima pri tumačenju njenog dejstva.

Nije suvišno razmotriti i mogućnost da se stav Vrhovnog suda Jugoslavije, lišen njegovih principijelnih nedoslednosti, prihvati u samom Nacrtu. U tom slučaju odsustvo čvrstine u zauzetom stavu dobija i svoje razrešenje u jednom kompromisu izraženom u prihvatanju ustanove veridbe i njenom ublaženom dejstvu. Naime, prihvatanjem ustanove veridbe prihvatamo i rizik po kome neopravdani raskid veridbe, iz koga nastaje pravo na obeštećenje, objektivno deluje kao ozbiljan pritisak na verenika da brak zaključi kako bi izbegao plaćanje štete koja se od njega zahteva. U takvom slučaju veridba dobija sasvim suprotan smisao i cilj od onoga koji joj je namenjen. Zbog toga treba sagledati mogućnost da se u Nacrtu zakona o braku nađe odredba koja bi nastojala da onemogući njenu deformaciju. Toj odredbi može se dati približno ovakva formulacija:

Ako dođe do raskida veridbe verenici su dužni da jedan drugom vrate primljene poklone bez obzira na uzrok za raskid veridbe.

Verenik koji je sklopio veridbu bez namere da zaključi brak, dužan je da drugom vereniku, odnosno njegovim roditeljima, naknadi materijalnu i moralnu štetu koju su imali sklapanjem veridbe i pripremanjem za zaključenje braka.

Ovakvim tekstom, čini nam se, unosi se u Nacrt postojeća praksa sudova, a veridbi se oduzima njeno negativno dejstvo u vidu indirektnih presije na slobodu odlučivanja prilikom ulaska u brak.

Inače, u Nacrtu zakona o braku veridba se normira kao pravna ustanova koja se zaključuje pismenim putem podnošenjem prijave za sklapanje braka matičaru koji je nadležan za registrovanje matičnog stanja bračnih drugova. Prema odredbama Nacrta, brak se ne može zaključiti pre isteka tridesetog dana od momenta podnošenja zahteva za sklapanje braka. Iz ovog dopunskog uslova proističe da je dužina veridbe određena vremenskim trajanjem od najmanje trideset dana. Istovremeno, o raskidu veridbe matičar mora biti obavešten kako se prijava za sklapanje braka od tog momenta može smatrati bespredmetnom. Na ovaj način raskid veridbe obeležen je na jedan jasan način, kao i sam momenat njenog sklapanja. Time se unosi element izvesnosti i sigurnosti u pogledu ocene da je veridba zaključena, odnosno da je raskinuta jednostranim aktom ili sporazumnim zahtevom.

Što se tiče samog određivanja pojma veridbe, mišljenja smo da odredbu o veridbi treba dopuniti bližim određivanjem njenog neposrednog cilja. Time se veridbi daje njena socijalna dimenzija, bez obzira što je u teoriji ta njena dimenzija dobro poznata. U tom smislu čl. 17 Nacrta treba proširiti ovom formulacijom:

Da bi se sprečilo sklapanje braka bez dovoljne pripreme bračnih drugova i bez njihovog bližeg upoznavanja, verenici ne mogu zaključiti brak pre isteka roka od 30 dana od dana podnošenja prijave.

Na ovaj način odredbe o veridbi postaju kompletne, a ličnim odnosima verenika, koji nastaju sklapanjem veridbe, daje se opravdana prednost nad raspravljanjem imovinskih odnosa koji se pokreću nakon jednostranog raskida veridbe.

3. Bračne smetnje

Nacrt zakona o braku, u odnosu na postojeće propise o bračnim odnosima, zasniva se na šest bračnih smetnji. Praktično to znači da Nacrt uvodi jednu novu bračnu smetnju. Tim povodom, valja primetiti, da se ovom novelom ne radi o promeni pravne politike prema bračnim smetnjama izmenom njihovog bitnog sadržaja, kao i pooštavanjem uslova za sklapanje braka. Izmena je morala uslediti nakon prihvatanja institucije neraskidivog usvojenja. Ovim oblikom adopcije, kojim se pravnim putem zasniva građansko srodstvo, suštinski se menja pojam i dejstvo kategorije srodstva u našem pravu. U težnji da se ustanova usvojenja proširi, da joj se da savremeniji i kompleksniji sadržaj, kao i da se izbegnu negativne posledice saznanja o prisutnom usvojenju od strane usvojenika, naše pravo, po ugledu na mnoga druga zakonodavstva, odlučilo je da sadržaj neraskidivog usvojenja potpuno poistoveti sa dejstvom krvnog srodstva. Momentom sklapanja ovog adoptivnog oblika, usvojenik ulazi u porodicu usvojenika, iz-

jednačava se u pravnom položaju sa njegovim prirodnim potomcima, izlazi iz kruga svoje krvne porodice i raskida pravne odnose sa njom. Usvojenik se smatra srodnikom ne samo usvojioca, sa kojim je zasnovao građansko srodstvo, već i svih krvnih predaka i potomaka usvojioca kao i njegovih pobočnih srodnika. Pošto se ovaj oblik usvojenja ne može raskinuti, to ni srodnički odnos koji se njim zasniva ne može prestati. Analogno krvnom srodstvu, koje je po svom dejstvu trajno (permanentno), i građansko srodstvo, koje nastaje sklapanjem neraskidivog, odnosno potpunog usvajanja, ostaje trajno i ne može se eliminirati. Ta činjenica ima za posledicu da ovaj oblik usvojenja prestaje iz kruga bračnih zabrana i dobije sve karakteristike bračne smetnje. Etička sadržina suštinskih odnosa usvojioca i usvojenika dobija, zbog izmenjenog statusa usvojenika, novu dimenziju koja mora imati trajnije i dublje, potpunije i kompleksnije karakteristike koje su u stanju da prate pravnu kompletnost ustanove neraskidivog usvojenja. Pošto se ustanovom adopcije zasniva roditeljski status kojim se podržava prirodni odnos roditelja i dece, to se novi kvalitet u odnosu usvojioca i usvojenika, po prirodi same stvari, može jedino poistovetiti i izjednačiti sa činjenicom krvnog srodstva. Ako se logičan tok pravnog rezonovanja odvijao u tom pravcu, onda se može izvesti, kao jedino prihvatljiv zaključak, da se srodstvo, koje nastaje sklapanjem neraskidivog usvojenja, u bračnom pravu tretira kao bračna smetnja. Prema tome, brak ne mogu zaključiti usvojilac i usvojenik kao srodnici u prvom stepenu prave nishodne linije krvnograđanskog srodstva (da napravimo ovakvu jezičko-terminološku konstrukciju), kao ni krvni srodnici usvojioca u pravoj ushodnoj i nishodnoj liniji bez obzira na stepen srodstva sa usvojiocem ako žele da zakluče brak sa usvojenikom. Isti princip u ovom slučaju mora se primeniti i na pobočne srodnike usvojioca. Njegovi pobočni krvni srodnici ne mogu zaključiti brak sa usvojenikom zaključno sa krugom srodnika u četvrtom stepenu pobočne linije. Strogo uzevši, činjenica građanskog srodstva, koja nastaje sklapanjem neraskidivog (potpunog) usvojenja, ne može se identifikovati na osnovu zasnovanog pravnog stanja. U matičnoj knjizi rođenih uklanjaju se svi tragovi o usvojenom poreklu deteta, a usvojioci se upisuju u matičnu knjigu kao prirodni roditelji usvojenika. Istovremeno, iz matičnih knjiga se brišu svi tragovi o prirodnom poreklu deteta. Zbog toga, praktično uzevši, činjenica neraskidivog usvojenja neće vidljivo figurirati kao smetnja o kojoj treba voditi računa. Činjenica prisutnog krvnog srodstva poklopiće svojom neoborivom fikcijom sav složeni sadržaj srodničkog odnosa koji se iza njega krije. Pa ipak, Nacrt zakona o braku, kao i mnoga druga zakonodavstva, smatra za potrebno da istakne dejstvo neraskidivog usvojenja kao bračne smetnje u domenu bračnog prava. Pritom nam se čini da se Nacrt u svom čl. 10 nije poslužio dobrom normativnom tehnikom, jer u dva različita zakonska stava u dve različite formulacije krije istovetan pravni sadržaj. Tako u stavu prvom se ističe »da potpuno usvojenje predstavlja smetnju za sklapanje braka«, a istovremeno u stavu drugom, da »srodstvo zasnovano potpunim usvojenjem predstavlja smetnju za zaključenje braka kao i krvno srodstvo«. Pri ne baš posebno brižljivoj ana-

lizi može se zaključiti da je prvi stav potpuno suvišan, jer je njegov pravni sadržaj bez ostatka prisutan u drugom stavu. Isticanje da srodstvo zasnovano potpunim usvojenjem predstavlja smetnju za sklapanje braka kao i krvno srodstvo, znači isto što i tvrditi da potpuno usvojenje predstavlja smetnju za stupanje u brak. Drugim rečima, sklapanjem potpunog usvojenja zasniva se srodstvo koje se po svom dejstvu izjednačava sa krvnim srodstvom, te je nepotrebno ponavljati da potpuno usvojenje, u kome je to srodstvo prisutno, predstavlja smetnju za sklapanje braka. Ako su učesnici radne grupe prilikom formiranja ove odredbe iz Nacrta zakona o braku hteli da u jačoj meri podcrtaju novinu koja se uvodi u naše zakonodavstvo i da još u jačoj meri skrenu pažnju na njeno dejstvo, onda je to metod koji ne dovodi do željenog cilja. Ponavljanja u običnom govoru ne samo da zamaraju, već i odvrću pažnju u sasvim drugom pravcu. Osim toga pismeno izražavanje, koje je prisutno i prilikom izrade zakonskih tekstova, nameće svoje jezičke, stilske i logičke zakonitosti koje moraju biti respektovane. U protivnom živjećemo u svetu u kome dominiraju haos reči, protivrečni pojmovi i neusklađen tok mišljenja. Zbog toga nam se čini da je čl. 10 Nacrta zakona o braku dovoljno formulisati ovim lapidarnim izrazom:

Srodstvo koje nastaje sklapanjem potpunog usvojenja predstavlja smetnju za sklapanje braka kao i krvno srodstvo.

Kad je reč o bračnoj smetnji koja nastaje sklapanjem neraskidivog (potpunog) usvojenja, na kraju treba istaći, da činjenica krvnog srodstva, koju smo nastojali da uklonimo kompletnom zamenom za njeno dejstvo, ostaje kao faktor o kome moramo voditi računa prilikom određivanja kruga prisutnih bračnih smetnji koje ometaju sklapanje punovažnog braka. Usvojenik ne može zaključiti brak sa svojim krvnim srodstvicama u zabranjenom stepenu srodstva iako se sa njima ne nalazi u pravnom odnosu koji proističe iz činjenice krvne veze. Razlozi eugeničke (genetičke, biološke) prirode, koji ne dopuštaju da ustanova braka preraste u osnov za širenje populacione degeneracije, prisutni su i dalje bez obzira na našu savesnu i svestranu brižljivost da tragove o krvnom poreklu usvojenika uklonimo. Činjenica krvne veze proizvodi permanentno dejstvo, te pravni pokušaji da se prirodni uticaj krvnosrodničkog odnosa ukloni postaju sasvim iluzorni. Zbog toga svako saznanje o prisutnom krvnom srodstvu, bez obzira na zabranu istraživanja u tom pravcu ili pokušaj sejanja sitnograđanskih intriga, u ovom slučaju uživa izuzetak te mora biti ispitano i ocenjeno iz svih uglova kao zakonski faktor koji stoji na putu sklapanja punovažnog braka.

Ostale bračne smetnje, koje se pominju u Nacrtu zakona o braku, po svom broju, prirodi i načinu normativne formulacije preuzete su u svemu iz postojećih propisa koji regulišu brak i bračne odnose u celini. U čl. 8 st. 2 Nacrta pominju se uklonjive bračne smetnje iz zabranjenog kruga krvnog srodstva. Tako se podvlači da se ništavo dejstvo krvnog srodstva u četvrtom stepenu pobočne linije može dis-

penzirati ako je sklapanje braka između ovih srodnika u skladu sa narodnim shvatanjima i običajima. Ova formulacija iz Nacrta, kao što smo istakli, preuzeta je iz Osnovnog zakona o braku koji se kao sa-vezni propis primenjivao na celoj teritoriji SFR Jugoslavije. Njegova elastična formulacija odgovorala je obimu prostiranja Zakona i na krajeve naše zemlje gde je sklapanje braka između ovih srodnika bilo dopušteno prema ranijim propisima. Dugogodišnje odsustvo zabrane sklapanja braka između srodnika u četvrtom stepenu pobočne linije, preraslo je u narodno shvatanje i običaj o mogućnosti zaključenja braka između ovih srodnika. Zbog toga je ovakva formulacija bivšeg Osnovnog zakona o braku bila normalna posledica prisutnih različitih narodnih shvatanja i običaja o mogućnosti i nedopustivosti sklapanja braka između ovog kruga krvnih srodnika. Međutim, mehaničko prenošenje teksta iz ranijeg zakona o bračnim odnosima u Nacrt zakona o braku, čija je primena ograničena na samo uže područje Srbije, sasvim je neadekvatan postupak. Na području uže Srbije, s obzirom na tradicijom rašireno shvatanje da se krvni srodnici u četvrtom stepenu pobočnog srodstva (deca rođene braće i sestara) nalaze u veoma bliskom srodstvu, ne postoji običaj, a ni narodno shvatanje, o mogućnosti sklapanja njihovog braka. Zbog toga, ako se već želelo da se izuzetno sklapanje braka između ovih srodnika dopusti, treba u tom smislu st. 2 čl. 8 drukčije formulirati. Taj tekst u Nacrtu mogao bi da glasi:

Nadležan opštinski sud može, uzimajući u obzir sve okolnosti slučaja, dozvoliti sklapanje braka između dece rođene braće i sestara.

Široka i elastična formulacija, koja je data u obliku pravnog standarda sa njegovim blanketnim sadržajem, otvara mogućnost sudu da unese izmene i u ovu oblast bračnog prava postepenim uklanjanjem zastarelih koncepcija koje se još održavaju u formi narodnih shvatanja i običajnih pravila. Ako je poznato da u mnogim zakonodavstvima srodstvo u trećem stepenu pobočne linije predstavlja uklonjivu smetnju, a da srodstvo u četvrtom stepenu i ne predstavlja bračnu smetnju, onda su postupne ali i sve kompleksnije novine u ovom domenu neophodnost koju vreme sa sobom donosi.

Čl. 9 iz Nacrta, koji je preuzet iz starog Osnovnog zakona o braku, a koji podvlači da je vanbračno srodstvo smetnja za brak kao i bračno, treba ukloniti, jer je njegov sadržaj odavno prevaziđen. U vreme važenja bivšeg Osnovnog zakona o braku povlačila se u izvesnom smislu razlika između bračnog i vanbračnog odnosa, pa se odsustvo razlike između bračnog i vanbračnog srodstva, prilikom određivanja bračnih smetnji, nameće kao neophodnost. Međutim, u vreme izrade novog republičkog Nacrta zakona o braku u veliko se radi i na drugim republičkim porodičnim propisima u kojima se temeljno uklanjanje i poslednja razlika između bračnog i vanbračnog srodstva. Zbog toga, zahtev o usklađivanju načelnih stavova, koji su prisutni u pojedinim zakonskim tekstovima, nalažu da se o ovom momentu mora voditi računa.

I konačno, u čl. 12 Nacrta zakona o braku određuje se donja granica za sticanje bračne sposobnosti maloletnih lica. Ona je određena sa šesnaest godina za oba pola, iako je bilo izvesnih mišljenja da se donja granica za muškarca odredi sa uzrastom od sedamnaest godina s obzirom na prirodnu razliku u stepenu sazrevanja između polova u fazi puberteta. U ovom smislu Nacrt unosi jednu ozbiljnu novinu u odnosu na bivši Osnovni zakon o braku koji nije izričito normirao donju granicu za sticanje bračne sposobnosti maloletnika. Istovremeno, ovakvim stavom izraženim u Nacrtu, prihvaćena je i višegodišnja praksa naših sudova koji su određivali donju granicu za oba pola sa dostignutim uzrastom od šesnaest godina.

Povodom određivanja uslova za sticanje bračne sposobnosti maloletnika, kao i postupka za ocenu njihove bračne zrelosti valja primetiti, da bivši Osnovni zakon o braku nije imao odredaba koje se odnose na postupak bračne emancipacije. Tu prazninu ispunio je Vrhovni sud Jugoslavije svojim »Uputstvom o postupanju pri rešavanju molbi za dozvolu stupanja u brak«. Pošto Uputstvo ne predstavlja normativni propis, bilo je normalno očekivati da principi iz ovog Uputstva, sa potrebnim korekcijama, nađu mesto u Nacrtu zakona o braku.

Kad je reč o ustanovi emancipacije sklapanjem braka treba istaći da se javlja kao neophodna potreba da se čl. 12 Nacrta dopuni jednim novim stavom u kome bi se precizno odredili uslovi za prevremeno sticanje opšte poslovne sposobnosti sklapanjem braka. Odsustvo jednog jasno formulisanog propisa u našem dosadašnjem zakonodavstvu o braku unosilo je dosta elemenata nesigurnosti prilikom određivanja uslova za nastanak emancipacije i njenog dejstva u odnosu na novi brak. Posebne zabune stvarao je i stari propis, koji je ovako nekompletan, na nesreću, preuzet i u Nacrtu zakona o braku (čl. 37), a koji predviđa mogućnost da roditelji maloletnog deteta, koje je zaključilo brak bez dozvole nadležnog suda, ulože zahtev za poništaj tako sklopljenog braka. Po jednom mišljenju, roditelji ne mogu u ovom slučaju podići tužbu za poništaj braka, jer je momentom ulaska u brak nastupilo prevremeno sticanje opšte poslovne sposobnosti njihovog maloletnog deteta, a ta činjenica povlači prestanak roditeljskog prava, pa i njihovog prava na zakonsko zastupanje deteta u parničnim sporovima. Zbog toga je nužno da se ova prividna nedoslednost zakona ukloni određivanjem uslova za nastanak emancipacije. U tom smislu čl. 12 Nacrta treba dopuniti novom formulacijom čija bi sadržina mogla imati ovakav oblik:

Sklapanjem punovažnog braka maloletni bračni drug stiče opštu poslovnu sposobnost koju ne gubi razvodom braka.

Unošenjem ovakvog teksta u Nacrt zakona o braku jasno se ističe da samo sklapanje punovažnog braka od strane maloletnog lica može dovesti do prevremenog sticanja opšte poslovne sposobnosti. To je i po sebi razumljivo jer se poslovna sposobnost vezuje za funkciju bračnog druga koja mora biti lišena bilo kakvog tutorstva od

strane roditelja ili staratelja. Međutim, ako brak nije punovažan onda ni funkcija bračnog druga nije mogla nastati. U tom kontekstu nije prestalo ni roditeljsko pravo maloletnog lica, te se njihovo ovlašćenje na ulaganje zahteva za poništaj braka, odnosno za uklanjanje prividnosti o nastaloj emancipaciji, pojavljuje kao normalno vršenje prava koje im po zakonu pripada. Na taj način uklanja se svaka mogućnost o konstrukciji zakonske nedoslednosti prilikom određivanja uslova za prevremeno sticanje opšte poslovne sposobnosti, kao i kruga lica koja su aktivno legitimisana za pokretanje postupka za poništaj zaključenog braka maloletnih lica.

4. Forma zaključenja braka

Građanski brak se danas sklapa u različitim državama pred različitim državnim organima. Nadležnost je podeljena između upravnih i sudskih foruma, a u ulozi upravnog organa javlja se politički predstavnik lokalnih tela, odnosno državni službenik koji je pozvan da vodi evidenciju o statusnom (matičnom) položaju građana. Forma za zaključenje braka nosi u sebi svečano obeležje koje odražava izuzetno raspoloženje u kome se nalaze učesnici bračne celebracije. Istovremeno, karakter forme u kome se obavlja obred venčanja ukazuje na poseban značaj koji se ustanovi braka daje u određenoj društvenoj sredini.

Jedan sumaran pogled na istoriju bračne forme otkriva nam prisustvo neprekidne tendencije da se akt zaključenja braka iz čisto voljne sfere podigne na postolje spektakularnog ceremonijala i svojevrsnog porodičnog kulta. Na ovaj način apstrakcija jednog pravnog odnosa, pompeznim i ritualnim korišćenjem složene metode simbola, doživljava svoju realnu metamorfozu u vidljivom i svakom dostupnom spektaklu. Otuda se uprošćeni rimski brak bez manus-a i transformisao u brak u formi coemptio, da bi konačno dobio raskošne konture braka koji se sklapa u formi konfaretio. I istorija socijalističkog bračnog zakonodavstva, u odnosu na formu sklapanja braka, otkriva gotovo sličnu zakonitost razvoja. Faktički brak, prisutan u sovjetskom pravu neposredno posle Oktobarske revolucije i čije su karakteristike objektivno predstavljale negaciju bilo kakvog oblika bračne forme, zamenjen je fakultativnom formom registrovanog braka, da bi konačno dobio oblik braka koji se obavezno sklapa pred matičarem. Danas se u socijalističkim zemljama brakovi sklapaju po pravilu u »dvorcima za venčanje«, što predstavlja kompletan izraz triumfa bračne forme. Prema tome, svako društvo ima potrebu da posebno obeleži trenutak sklapanja braka. U početku ta tendencija se razvijala dosta uzdržano, jer se pojam o predrasudama prošlosti često ne razlikuje od snage koja se vezuje za intimnu prirodu čoveka koja permanentno, gotovo vanistorijski nosi u sebi određene trajne vrednosti i afekcione potrebe.

Ako saznanje o ovim pojavama ima vrednost jedne istine od koje se nepobitno polazi, onda na prvi pogled izaziva čuđenje stav

zauzet u Nacrtu zakona o braku da se u našem budućem bračnom pravu uproste forma za zaključenje braka. Tako se u čl. 15 predviđa da se brak više ne sklapa pred predsednikom skupštine opštine, odnosno pred odbornikom koga skupština odredi da zamenjuje predsednika u ovoj funkciji, već pred matičarem. U obrazloženju Nacrta ta zamisao se opravdava ovim razlozima:

- a) matičar je jedino stručno lice pri sklapanju braka;
- b) matičar vodi matične knjige i vrši sve upise statusne prirode;
- c) učešće predsednika opštinske skupštine, što je bila intencija sadašnjeg zakona, gotovo nigde i nikada nije sprovedena u praksi;
- d) učešće odbornika postala je unosna »profesija« lica bez većih službenih obaveza ili penzionera;
- e) vrlo često, naročito u manjim mestima, ova odredba sadašnjeg zakona o organu pred kojim se brak sklapa često se izigrava, zbog čega je 1955. godine već vršena konvalidacija nepostojećih brakova, ali ova pojava nije suzbijena;
- f) u većini zemalja ovu funkciju vrši matičar.«³⁾

Argumenti koji se iznose u prilog izmene forme u kojoj se brak sklapa su vrlo ozbiljni. Ta činjenica ne može se osporiti. Naročito su ubedljivi razlozi koji ukazuju da se sadašnji propisi o funkcionalnoj nadležnosti predsednika skupštine opštine, kao lica pred kojim se brak sklapa, u praksi gotovo ne primenjuju. Praktično, u našim sadašnjim uslovima, bračna forma je degradirana, iako je nominalno njen sadržaj određen vrlo visokim zahtevima bračne forme. Prisustvo političkog predstavnika, a ne državnog službenika, aktu zaključenja braka, davalo je bračnoj celebraciji jednu izuzetnu i svečanu dimenziju. Međutim, ti visoki zahtevi često su dobijali oblik i visokih iluzija. Zbog toga, spuštanje bračne forme na njeno realno tle objektivno ne bi dobilo razmere jedne radikalne promene, već isključivo okvire jedne realističke politike koja računa sa mogućnostima, a ne sa htenjima i spektakularnim potrebama. Ovo pogotovo ako se ima u vidu da se matičaru u Nacrtu daje poseban službenički status, izbornog lica čime se njegovoj funkciji, u neku ruku, daje izvanslužbenički karakter.

Pa ipak, uvažavajući vrlo brojne i ozbiljne razloge kojima se opravdavaju izmene u ovoj oblasti, ostaje jedna sumnja: da li je trebalo tako i postupiti? Ako se do sada zakon nije primenjivao, možda je trebalo razmisliti kako da se njegova primena efikasno obezbedi. Ovakvo, bežeći od problema kao da bežimo i od ciljeva koje braku vrlo visoko postavljamo u našem društvu, a čija realizacija, to ne smemo zaboraviti, dobrim delom zavisi i od značaja koji pridajemo bračnoj formi.

5. Izdržavanje bračnih drugova

Nacrt zakona o braku, u odnosu na ranije zakonodavstvo, insistira na vrlo ozbiljnim promenama kad je reč o izdržavanju bračnih drugova za vreme trajnja braka i nakon prestanka braka razvodom.

³⁾ Nacrt zakona o braku, Beograd 1972 godina, str. 33.

a) Kao što je poznato, bivši Osnovni zakon o braku određuje uslove za izdržavanje bračnih drugova za vreme trajanja braka isključivo naslanjanjem na objektivne pretpostavke za nastanak prava na izdržavanje. Cinjenica da je pravni aspekt braka prisutan i pri faktičkom prekidu bračne zajednice, čini dovoljno opravdanim alimentacioni zahtev bračnog druga.

Ovakav stav zakona nije naišao na jednodušnu podršku pravne teorije. Postepno ali sve sigurnije čula su se mišljenja da krivica za raskid bračne zajednice mora dobiti relevantan uticaj pri određivanju prava na izdržavanje bračnih drugova za vreme trajanja braka. Ovim putem pošla je i sudska praksa koja je vremenom, u ovom pogledu, zauzela sasvim određen i čvrst stav. Pod pritiskom, verovatno, ovih argumenata, u Nacrtu zakona o braku prihvaćena je teza da pravo na izdržavanje, u slučaju prekida faktičke bračne zajednice, stiće bračni drug koji nije kriv za poremećaj bračnih odnosa. Na ovaj način krivica, kao subjektivna kategorija, postala je sastavni deo alimentacionih pretpostavki za vreme dok je brak pravno prisutan. Pritom treba istaći da je ova teza u čl. 47 st. 2 Nacrta vrlo nesretno formulisana, a dobrim delom je opterećena i stilskim promašajima. Povlačenje razlike između zlonamernog i bezrazložnog napuštanja bračne zajednice kao razloga za gubitak prava na izdržavanje, a koji su pojmovi preuzeti iz brakorazvodnog uzroka napuštanja bračne zajednice, unosi nepotrebnu pometnju u određivanju pojma krivice koji se u stvari krije iza ove složene i alternativne formulacije. Simbioza ovih u mnogo čemu neodređenih izraza dovoljno je kritikovana prilikom ocene brakorazvodnog uzroka napuštanja bračne zajednice, pa je utoliko čudnije da se preko te opravdane kritike indiferentno prelazi, a ista pojmovna i terminolaška konstrukcija mehanički prenosi na slučaj određivanja uslova za sticanje prava na izdržavanje bračnih drugova.

Argumenti koji se iznose u prilog i protiv teze o utvrđivanju krivice za raskid faktičke bračne zajednice dovoljno su poznati. Svojevremeno smo i lično učestvovali u iznošenju svog stava protiv ovakve koncepcije, pa mislimo da je suviše da se na te argumente ponovo pozivamo. Međutim, jedno je sasvim sigurno: da je krivica, koja je razlog za gubitak prava na izdržavanje dok je brak pravno prisutan, potpuno identična sa krivicom za razvod braka, a njeno prisustvo se utvrđuje izvan brakorazvodnog postupka od strane stvarno nenadležnog suda. Time se pokreće i pitanje prejudiciranja kasnijeg brakorazvodnog postupka, što u svojoj celini otkriva prisustvo jedne teze koja odstupa u mnogo čemu od normalnog toka jednog načelnog i svakodnevnog pravnog rezonovanja.

b) U Nacrtu zakona o braku insistira se i na mnogim novinama prilikom određivanja pretpostavki za nastanak prava na izdržavanje bračnih drugova nakon razvoda braka, kao i prilikom određivanja dužine izdržavanja i uslova za prestanak tog prava. Međutim, ono što karakteriše sve iznete predloge leži u odsustvu jasnijeg konceptijskog pristupa ovoj problematici i u nedostatku čvršćih kriterijuma koji određuju pretpostavke za nastanak prava na izdržavanje. Ako se insistira na alimentacionim odnosima nakon razvoda braka kao prolaz-

nim i privremenim, s obzirom na dužinu trajanja braka i izgleda bračnog druga da u doglednoj budućnosti svoj materijalni položaj učini stabilnim i nezavisnim od tuđe podrške, onda krivica za razvod braka ne ulazi u sastav konstitutivnih elemenata za nastanak prava na izdržavanje. U prvom slučaju, odsustvo krivice ne predstavlja povod za sticanje alimentacionog prava, a u drugom primeru, njeno prisustvo ne može biti razlog za negiranje prava na izdržavanje. Drugim rečima, krivica za razvod braka ostaje izvan posebnih i opštih uslova za nastanak alimentacionog prava.

S druge strane, u Nacrtu se insistira na proširenju procesnih pretpostavki za ulaganje zahteva za izdržavanje. Dosadašnja sudska praksa, prisutna u Načelnom mišljenju Vrhovnog suda Jugoslavije da se izdržavnje može tražiti i nakon razvoda braka ako su postojali opravdani razlozi što se izdržavanje nije tražilo u toku brakorazvodnog postupka, pod uslovom da su pretpostavke za izdržavanje postojale i u trenutku donošenja pravosnažne presude o razvodu braka, kao i da nije prošao duži vremenski period od okončanja postupka pa do ulaganja zahteva za izdržavanje, prihvaćena je u svemu u Nacrtu zakona o braku. Istovremeno, posebnim stavom napušta se ova koncepcija, koja je dugo i strpljivo građena u pravnoj teoriji i sudskoj praksi i koja je u pravnoj primeni pokazala svoje dobre rezultate, pa se dopušta mogućnost da se izdržavanje traži i ako su uslovi za nastanak prava na izdržavanje naknadno nastali, ali najkasnije do isteka šestog meseca od prestanka braka razvodom. Na ovaj način, zbog nedoslednog stava u istoj odredbi Nacrta, negira se racionalna koncepcija koja opravdava tezu da se izdržavanje traži i nakon razvoda braka. Ako je to učinjeno u težnji da se elastičnim pristupom zakorači još dalje od postojećih stavova koji su u praksi prihvaćeni, onda treba naglasiti da se proširenje zahteva, koji se smatraju izuzetnim, može obaviti samo do određenih granica čije prekoračenje dovodi do narušavanja racionalnih proporcija koje su prisutne između pravila i njegovog izuzetka. Zbog toga treba reći da se elastičnost koja se zasniva na odsustvu bilo kakvog sistema u domenu alimentacionog prava, teško može prihvatiti.

I konačno koncepcija o izdržavanju bračnih drugova nakon razvoda braka izgrađena je u Nacrtu bez dovoljno jasnog i određenog pristupa problematici krivice kao uslova na nastanak prava na izdržavnje. Naš dosadašnji savezni zakon o braku nije izvodio alimentaciono pravo razvedenog bračnog druga iz kaznenog sistema o negativnim kompleksnim posledicama skrivenog uzroka za razvod braka, već iz pretpostavke o odsustvu krivice na strani bračnog druga koji izdržavanje traži. To je logična posledica objektivne mogućnosti da se brak u našem pravu može razvesti i bez krivice bračnih drugova. Istovremeno, ovakav način određivanja uslova za nastanak prava na izdržavanje izvodi se i iz drevnog materijalnog i procesnog principa da se iz ličnog protivpravnog postupka ne može izvesti pravo za sebe. Međutim, u Nacrtu se ovi klasični principi napuštaju priznanjem prava na izdržavanje i bračnom drugu koji je kriv za razvod braka, pod uslovom da je i druga strana izazvala poremećaj u bračnim odnosima

svojom krivicom (dakle: slučaj obostrane krivice). Nije isključena mogućnost da se pravo na izdržavanje prizna i bračnom drugu ako je poremećaj u bračnim odnosima nastao sticajem (kombinovanjem) njegovog skrivenog postupka sa objektivnim ponašanjem, odnosno subjektivnim stanjem drugog bračnog druga koji mu se ne mogu pripisati u krivicu. S druge strane, ako je bračni drug isključivo kriv za razvod braka, onda se pravo na izdržavanje tom bračnom drugu ne može priznati. Iz ovakvog stava Nacrta nije teško izvesti zaključak da se sistem retorzije uvlači u alimentaciono pravo iako ga ne prihvatamo pri oceni uslova za razvod braka.

Valja primetiti da Nacrt činjenici dugogodišnjeg odvojenog života daje poseban značaj i kad je reč o sticanju ili gubitku prava na izdržavanje. Po pravilu, dug odvojen život bračnih drugova predstavlja razlog za nemogućnost sticanja prava na izdržavanje bez ulaženja u razloge za prekid faktičkih bračnih odnosa. Ako zanemarimo samostalnu vrednost ovakve koncepcije, normalno se nameće pitanje u kojoj se meri ovaj slučaj može dovesti u sklad sa ostalim uslovima predviđenim u Nacrtu za nastanak ili gubitak prava na izdržavanje nakon razvoda braka?

6. Vanbračna zajednica

Odnos prema braku i vanbračnoj zajednici nije uvek bio jednak u istoriji razvoja društva. U svim klasičnim društvenim formacijama, u početnoj etapi političkog, ekonomskog, klasnog i državnopravnog sazrevanja njenih odlučujućih institucionih oblika, brak i vanbračni odnosi imali su isti pravni i društveni tretman. Tek u kasnijoj fazi, kad su odnosi društvenih snaga postali sasvim ili dobrim delom izdiferencirani, nastaje rascep u shvatanju o značaju i vrednosti braka u odnosu na vanbračnu zajednicu. Ova su gledišta bila prisutna i u zreloj fazi razvoja rimskog prava, kao i prilikom svih značajnih kodifikacija obavljenih u građanskom društvu.

Kroz sličnu fazu prošlo je i socijalističko društvo. Nakon Oktobarske revolucije u sovjetskom pravu se nije provodila razlika između bračne i vanbračne zajednice. Drugim rečima, namera dva bića suprotnog pola da žive u trajnoj zajednici života bila je odlučujuća za konstituisanje socijalne osnove za nastanak porodice, a od samih učesnika u tom odnosu zavisilo je kako će spoljno obeležje dati ovakvoj svojoj zajednici. Prema tome, faktičko saživljavanje bračnih drugova, koje čini suštinsku pretpostavku vanbračnih odnosa, dovodi do nastanka braka. Međutim, od 1944 godine u sovjetskom pravu uvodi se bračna forma registrovanog braka, čime se povlači jasna linija u pravnom razgraničenju bračne od vanbračne zajednice.

I u kratkom istorijatu našeg prava možemo posmatrati isti proces objedinjenosti i diferencijacije ovih dveju socijalnih institucija. Do donošenja Osnovnog zakona o braku iz 1946 godine, vanbračna zajednica je imala gotovo isti tretman kao i odnosi bračnih drugova. Tek kasnije vrši se vrlo oštro razgraničenje između bračne i vanbračne

zajednice, da bi u sadašnjoj fazi primene Uputstva Vrhovnog suda Jugoslavije o načinu rešavanja sporova u vanbračnoj zajednici imali ublažene ali i dovoljno izdiferencirane kriterijume o prisutnim različitim pravnim odnosima u braku i vanbračnoj zajednici. Ta se razlika posebno odnosila na raspravljanje imovinskih odnosa i na različit pristup primeni alimentacionog prava.

Ako se te činjenice imaju u vidu, kao svojevrsna ilustracija koja ima određenu istorijsku vrednost i u vremenu u kome živimo, onda u najmanju ruku iznenađuje stav iznet u Nacrtu po kome se vanbračna zajednica u imovinskim i alimentacionim odnosima izjednačava sa bračnom zajednicom.

Problem pravne sistematizacije ovih različitih, pa i načelno sasvim suprotnih institucija u okviru istog Porodičnog kodeksa, objektivno nosi u sebi mnoge tehničke, suštinske kao i praktične dileme. Međutim, ta problematika može biti i zanemarena pred bitnim pitanjem: kakva je društvena vrednost institucije braka ako joj dajemo isti pravni značaj (identični socijalni domašaj) kao i vanbračnom odnosu koji je sa njom u flagratnoj suprotnosti. Umesto odgovora valja biti realan bar u jednom: da pravni poredak ima svoje čvrste i vrlo specifične zahteve i dok se njegova prisutnost na ovoj etapi razvoja društva smatra nužnom, onda se izvanpravne institucije ne mogu na isti način vrednovati kao i one koje su pravom regulisane. Mi možemo raspravljati o sociološkim, psihološkim pa i etičkim aspektima stvarnih odnosa bračnih i vanbračnih drugova u svetlu njihove suštinske humanizacije i eventualnog pravca njihovog razvoja, pa i primata u dalekoj budućnosti, ali te ocene i te analize ne mogu biti predmet jednog kodifikatorskog zahvata koji mora voditi računa o isključivo pravnim zahtevima vremena u kome se nalazimo. U protivnom rušimo u istom trenutku sve što izgradimo u najboljoj nameri da stvaramo čvrste osnove i sugurne kriterijume o pravnom vrednovanju određenih odnosa.

Lično smo mišljenja da vanbračni odnosi, u nekim svojim domenima, ne mogu ostati izvan pravnog regulisanja, jer uputstvo kojim se sada služimo ne predstavlja normativni akt. Ali način na koji to treba učiniti mora biti dobro odmeren kako se ne bi narušila sistem-ska, suštinska i hijerarhijska vrednost koja je imanentna svakoj kodifikaciji prilikom razvrstavanja, po socijalnom značaju, različitih pravnih institucija.

7. Razvod braka

Osnovni zakon o braku, kao što je poznato, zasniva se na mešovitom brakorazvodnom sistemu. Krivica za razvod braka ne uzima se kao uslov za razvod braka, već samo kao pretpostavka za odsustvo mogućnosti da se tužba za razvod braka podnese. Princip da niko iz svog protivpravnog akta ne može izvesti pravo za sebe, na kome počiva brakorazvodni sistem sankcije, respektovan je u mešovitom sistemu kao njegova suštinska etička dimenzija. Istovremeno, brak se može razvesti i u odsustvu krivice bračnih drugova ako je do pome-

ćaja u bračnim odnosima došlo usled uticaja objektivnih okolnosti koje su nastale nezavisno od volje bračnih drugova ili su imanentne samoj njihovoj prirodi. Klasične postavke sistema teške poremećenosti, po kojima razvod može tražiti i bračni drug koji je svojim skrivljenim postupkom stvorio nepodnošljive uslove za dalje vođenje zajedničkog života, nisu prihvaćene u Osnovnom zakonu o braku, jer negaraju etičke pretpostavke o opravdanosti tužbe za razvod braka.

Pri ovakvoj analizi brakorazvodnog sistema na kome se zasniva Osnovni zakon o braku, nije teško konstatovati da se mešoviti brakorazvodni sistem naslanja na individualističku koncepciju o razvodu kao satisfakciji za povređenog bračnog druga, ali da nosi u sebi i socijalni zahtev da razvod treba dopustiti ako to nalažu društveni interesi.

Ovakvu brakorazvodnu koncepciju na kojoj se zasniva Osnovni zakon o braku, sudska praksa je postepeno podrivala sistematskim uvođenjem novog brakorazvodnog uzroka u vidu dugogodišnjeg odvojenog života. Pri raspravljanju zahteva za razvod braka po ovom osnovu sudovi nisu ulazili u ispitivanje ko je od bračnih drugova i kakvim postupkom izazvao prekid faktičke bračne zajednice, već koliko dugo traje odvojen bračni život i da li su u međuvremenu bračni drugovi učinili potrebne napore da se bračna zajednica ponovo uspostavi. Načelno uzevši, ovakvim postupkom sudska praksa je objektivno izmenila brakorazvodni sistem na kome se zasniva Osnovni zakon o braku uvođenjem čistog sistema teške poremećenosti.

Ovu sistemsku protivurečnost, koja je u našem brakorazvodnom pravu prisutna, u svemu je preuzeo i Nacrt zakona o braku. Umesto da otvoreno insistira na prihvatanju čistog sistema teške poremećenosti kada već interno akceptira njegove krajnje konzekvence, Nacrt ostaje nedosledan u svojoj koncepciskoj orijentaciji. Zbog toga, treba primetiti da odgovarajuće formulisanje pojedinih brakorazvodnih uzroka prilikom izrade normativnih propisa, može biti opravdano samo u meri u kojoj toj formuliaciji prethodi jedan jasan i određen sistemski pristup. U protivnom izgrađujemo brakorazvodni sistem čiji pravni ciljevi i etička suština ostaju nedovršeni i neusklađeni u svojoj unutrašnjoj strukturi.

U Nacrtu zakona o braku iznete su u vidu dve alternative dve u suštini istovetne pretpostavke za sporazumni razvod braka. U odnosu na predlog koji je dat u materijalu za kodifikaciju porodičnog prava na saveznom nivou, u Nacrtu su uslovi za sporazumni razvod znatno uprošćeni. Tako se više ne insistira da je brak, čiji se razvod traži sporazumom, trajao najmanje dve godine i da su bračni drugovi sporazumno raspravili svoje imovinske odnose kao i eventualno prisutne alimentacione zahteve. Od uslova koje bračni drugovi moraju ispuniti da mogu tražiti sporazumni razvod zahteva se, u slučaju da imaju dece, da sudu podnesu overeni sporazum o načinu vršenja roditeljskog prava i izdržavanju dece. Analizom ovako formulisanih pretpostavki za sporazumni razvod, nije teško izvući zaključak da je vrlo oštra kritika o složenosti uslova za sporazumni razvod našla svog odjeka u Nacrtu zakona o braku.

Međutim, zajedno sa ovim sporazumnim oblikom razvoda braka, koji otvara vrlo široke mogućnosti razvoda ako bračni drugovi nemaju dece, čime se daje u ovom domenu potpuna podrška ideji individualizma, u Nacrtu je predviđeno i vrlo rigorozno ograničenje mogućnosti razvoda uz krajnje arbitrarno određivanje uloga suda. Tako se u čl. 65 Nacrta predviđa mogućnost da sud odbije zahtev za razvod braka ako to nalažu opravdani interesi maloletne dece, ili »ako se zahtev za razvod ne može smatrati moralno opravdanim«. Na ovaj način u Nacrtu se predlaže druga krajnost koja se približava po svojim objektivnim domašajima koncepciji o neraskidivosti braka. Time se daje maha konzervativnoj ideji o totalnoj dominaciji apstraktnih društvenih interesa nad ličnim (afekcionim) interesima bračnih drugova.

Ovakvim ne baš određenim i dovoljno jasnim pristupom ustanovi razvoda, Nacrt zakona o braku unosi u naše brakorazvodno pravo manje savršena rešenja od onih koja smo do sada imali. U težnji da sagradi po svaku cenu nešto novo, Nacrt sebe dovodi u položaj da zastupa heterogenu koncepciju o sistumu razvoda koja se objektivno ne može braniti. Zbog toga, ostavljajući vremena i mogućnosti da se ceo podneti brakorazvodni koncept pažljivo i temeljno ispita, treba verovati da se mogu naći daleko bolja (adekvatnija) rešenja koja će odgovarati potrebama našeg društva u ovom trenutku njegovog razvoja.

QUELQUES REMARQUES L' AVANT-PROJET DE LA LOI MATRIMONIALE DE LA REPUBLIQUE SOCIALISTE SERBIE

(Résumé)

Le Commission pour la codification de la legislature familiale de la Republique Socialiste Serbie a élaboré l'avant-projet de la loi matrimoniale pour le territoire étroit (sans régions autonomes) de la Republique. En comparaison avec les reglements federaux existants du domaine de la loi familiale, cet avant-projet apporte des nouveautés considérables. Dans la détermination de la définition légale du mariage, on peut remarquer des efforts de completer les prémisses légales du mariage par un contenu émotionnel, psychologique et éthique. Le mariage en profite en réalité, complexité et totalité.

Dans le projet on établie l'institution de fiançailles. Le mariage ne peut pas être conclu avant l'écoulement d'un délai de 30 jours du moment de la requête écrite pour la conclusion du mariage. Ça veut dire que les fiançailles sont conclues en forme écrite devant l'officier de l'état civil comme organe responsable de l'état. En cas de rupture de fiançailles il y a de conséquences légales qui sont réglées en concordance avec les principes généraux du droit civil concernant les dédommagements et les restitutions des cadeaux par des réclamations basées sur l'enrichissement non fondé.

En ce qui concerne les obstacles de mariage, l'avant-projet insiste sur l'inclusion d'un obstacle nouveau, la parenté civile qui se produit par la conclusion d'une adoption indissoluble (totale). Par la conclusion de cette forme d'adoption se produit une relation qui est en tout sens égale à la consanguinité. Dans ce sens la conclusion de mariage n'est pas permise entre parents en ligne droite ascendante au descendant sans égard du degré de parenté et entre parents en ligne latérale jusqu'au quatrième degré inclus. Cependant, quoique la personne adoptée rompe liens légaux avec ses consanguins, et quoique tous les traces de son origine naturelle sont éliminées des registres d'état civil, l'ob-

stacle pour la conclusion d'un mariage valide entre consanguinés reste. Dans ce chapitre de l'avant-projet on fixe aussi la limite d'âge pour la conclusion de mariage entre mineurs, qui est de 16 ans pour les deux sexes.

L'avant-projet insiste sur la modification de la forme de conclusion de mariage. Au lieu d'exigence existante que le mariage doit être conclu devant le Président de l'Assemblée Communale comme représentant politique local, tandis que d'après l'avant-projet le mariage est conclu devant l'officier d'état civil dont la position spéciale est déterminée par sa fonction électorale. Cette modification est justifiée par la constatation que les mariages n'étaient pas ni auparavant conclus devant le Président de l'Assemblée, quoique la loi l'exigeait, mais devant un membre de l'Assemblée, d'habitude devant un retraité pour lequel le «travail» de conclusion des mariages représentait une source additionnelle de revenu. En plus, l'officier d'état civil est seule personne professionnelle qui est présente pendant la conclusion du mariage, et il faut élever son rôle, passif jusqu'ici, au rôle de créateur actif de lien conjugal. Cependant, il faut remarquer qu'il y existe, au sein de la Commission, une différence marquée d'opinions, car la nouveauté prévue est considérée comme un essai de dégradation de la forme du mariage, et par conséquence de la renommée du mariage comme importante institution sociale. Il est difficile de dire maintenant laquelle des deux tendances serait acceptée.

En ce qui concerne l'alimentation des mariés, l'avant-projet ne fait pas de différences entre l'alimentation pendant la durée du mariage et l'alimentation après la rupture du mariage par divorce. La culpabilité de rupture de mariage de facto et la culpabilité du divorce sont également importantes pour la détermination des conditions du droit d'alimentation. La vie séparée de plusieurs années avant le divorce représente une raison valide pour la non-reconnaissance du droit d'alimentation. Si le mariage était d'une durée exceptionnellement courte, ou si un des mariés a des probabilités sérieuses d'améliorer sa situation matérielle prochainement, c'est-à-dire de le faire indépendant d'assistance d'autrui, le droit d'alimentation n'est pas reconnu, ou bien il est reconnu seulement comme mesure temporaire.

Le concubinage est traité très favorablement dans l'avant-projet. L'effet du concubinage dans le domaine des rapports patrimoniaux et d'alimentation est égale aux effets du mariage. C'est une nouveauté très importante en comparaison avec la législature fédérale existante, mais en même temps un sujet de discussions très aigues dans la Commission. Les adversaires de cette conception insistent qu'une telle idée vient trop tôt. Tant que la nécessité d'avoir un ordre légal existe, les institutions basées sur la loi doivent avoir la priorité devant les communautés de facto. Sinon, nous minons les bases du mariage et rendons illusoire les efforts de conclure des communautés conjugales.

Et, finalement, la conception du divorce n'est pas élaborée d'une manière assez précise dans l'avant-projet. Ensemble avec un système pur de dérèglement important, il y a de disposition qui s'appuient sur le système de sanctions. En plus de la possibilité du divorce sous des conditions très simples, par un accord, ce qui affirme l'idée individualiste de la suprématie des intérêts des époux, il y a, dans l'avant-projet, des dispositions qui empêchent le divorce s'il est contraire aux intérêts des enfants ou aux normes de la morale socialiste. De cette façon on fait une concession à la conception de l'indissolubilité du mariage qui donne la priorité aux intérêts sociaux, compris d'une façon abstraite, sur les besoins personnels des époux. Il est clair que la Commission pour la codification doit faire des efforts considérables afin de résoudre ces contradictions et de fonder le système de divorce sur des exigences claires et nettes, mais en même temps sociales et juridiques modernes.